

IL TGIT SUTSILVAN

VIAMALA

Inovaziùns par la regiùn

Igl Parc Natiral Bavreg, igl Viamala Turissem a la Regiùn Viamala surdatan prezis par projects d'inovaziùns a l'ung cuz.

La partizipaziùn a la concurenza e par tut quels digl teritori agl Parc Natiral Bavreg. Quegl cumpeggia igls vaschinadis Andeer, Farera, Muntogna da Schons, Valragn, Runtgaglia, Stussavgia, Sur, Tschupegna, Ziràn-Reschen a l'Avras. S'anunzgear san abitants, fatschendas a manaschis, scolas ad organisaziùns. Igls projects ston easser realisos a dastgan betga easser ple vigls ca tres ons. Fegn da la partizipaziùn e igls 31 da marz 2025.

Tres prezis da gudagnar

Igl à tres diferaintas categorieas an quellas c'ign sa gudagnar. Igl prezi d'inovaziùn digl Parc Natiral Bavreg preveza da gudagnar 5000 frànchs par egn project agl rom d'energeia, mobilitad, agricultura, manaschi, educaziùn a turissem. Quels projects ston easser cumpatibels cun la strategieia digl Parc Natiral Bavreg.

Anquals projects vignan risguardos par igl prezi da turissem digl Viamala Turissem. Quels projects ca saconzentreschan segl l'ung cuz, la culinaria a la colavuraziùn trànter manaschis d'agricultura, gastronomieia ad albiert àn la schanza da gudagnar 2500 frànchs.

Igl publicum dezida

Gl'ultim prezi vean surdo a que project cun las ple blearas vusch. La gliעד dastga votar par lur project favorit. Quegl e pussevel a la MUMA (Mussada – Mastregnàna) c'è liac igls 2 da matg antocen igls 4 da matg 2025 ad Andeer. Igl project ca vean tscharchieu gudogna 1000 frànchs. (fmr/ste)

FARERA

Proxima ocurenza d'infurmaziùn

La proxima ocurenza d'infurmaziùn varà liac la gievgia digls 20 da marz a las 18.30 near igls 27 da marz da las mademas uras an la sala da gimnastica a Farera. La data exacta vean ànc comuniteada. Cun quella caschùn vean infurmo davart la tgarta da prievls da Farera a las sias consequenzas sen la planisaziùn locala.

Igls temas da la serada en: L'infurmaziùn generala davart la situaziùn actuala, la midada digl giudicat digls prievls digls 2024 a las sias consequenzas pigls vitgs da Farera a da Calantgil sco ear sen las aclas da Cresta a Starlera ad igl campadi. An spezial vean manzunada la zona cotschna da Calantgil a la deziusiùn digl Ufezi cantunal par gölds a prievls natirals partutgant igl rampar da schurmetg «Göld da lareschs» da Calantgil. Igl vean fatg a saver, tge ca quella deziusiùn müntri par bietgs previus partutgant credits bancars, siranzas, siranzas da bietgs a tge influenza c'ella vegi sen la revisiùn da la planisaziùn locala.

Igl sarà gliעד digl fatg digls ufezis manzunos ca saran prechaints e vignan a raspunder a las amparadas. (fmr/bt)

ANDEER

Seat vischnàncas sapartizipeschan a la canorta Schons

Gl'avust da quest on earva la canorta Schons sias portas. La purschida vean ad easser an l'anteriura tgea da scola ad Andeer. Avànt duas eandas à la radunanza comunala apruvo egn credit da 480 000 frànchs par la sanaziùn a restructuraziùn digl bietg.

Las seat vischnàncas partizipantas sorprendan igls amprens tres ons egn garanzeia da defizit. Gl'amprem on vean igl defizit a muntar a 35 000 frànchs. Radund la measadad da quel sto la vischnàncas dad Andeer purtar. Suainter tres ons duess la canorta Schons sa purtar finanziameing seza.

«Pro junior Grischùn», l'anteriura «Pro Juventute» vean a manar la canorta ca porscha l'antscheata plaz par 12 unfants. Tar las lavurs da restructuraziùn vean schon uss previeu egn schlargiamaint sen plaz par 24 unfants. (rtr/fmr)

Agl «Tgit sutsilvan» dat la redacziùn da la FMR eanda par eanda egn sguard sen pintgas a grandas novitads or digl teritori sutsilvan. La FMR seleccziunescha a redegga quels texts a publicgescha els an La Quotidiana.

Faszinada da la lavur acribica

Igl Institut par la parscuraziùn da la cultura grischùna (IGC) ocupescha szienziadas a szienzios cun incumbensas historicas par eruir igl vargieu digl Grischùn. Trànter oter vean parscurto davart igls prozess penals da streias. L'Antonia Bertschinger cun sia afinitad digl vargieu sco autura digls dus cudeschs «Bergünstein», parscurtescha davent la stad passada fegn a 2027 igl dastegn da las streias grischùnas. Quegl müntri: blearas visitas an arcivs anturn igl antier cantùn. La FMR à acumpagnieu ella a Sur par catar a fotografar protocols historics.

STEFANIE ELSA/FMR

Cun la posta va'gl a bün'ura a Sur, jou spertg ad Andeer. La mia protagonista digl artetgel, l'Antonia Bertschinger (varda boxa), riva da Cuira. Arivadas a Sur, nagn nus an lingia directa tier la tgea cumegn. Speart ànc ir par la clav tier la canzlista, alura eassan sen veia angiou agl arciv. Igls ils sculos da la Antonia Bertschinger rgatan svelt tgenegns protocols c'ella less vurdar tras a fotografar an la tgombra da sasida dus plàns ple òlt. Cun tschentg cudeschs da protocols giudizials a quater cartùns plagn material historic digl dastegn da parsünas d'avànt 400 ons bandunagn nus igl arciv.

Seleccziunar igl material

Quella lavur fa l'Antonia Bertschinger par egn project da tres ons pigl Institut par la parscuraziùn da la cultura grischùna (IGC). Quella lavur cuntogna las persecuziùns da streias agl antier Grischùn. Egn digls pioniers da parscurtar las streias e igl historiograf Hubert Giger da Platta an Val Medel. El à scret egn lavur vasta davart las streias an Surselva a tschifo la tematica davart las streias an las «Annalas da la Societad Retorumantscha» digl on passo. Là à el dediteg egn capetel a las streias digl Ragn Posteriur. Dantant màncan egn lavur completa digl dastegn da streias agl antier Grischùn. A quegl e ussa la lezta da la Antonia Bertschinger. Durànt tres ons va ella suainter a quell'istorgia par elavurar egn lavur szientifica.

«Jou raquent co jou sund vagnida a far quella seleccziùn», manegia ella anviers me trànter las plünas da protocols. Part da la parscuraziùn e c'ella à tut igls prozess da dartgira ancunter streias nudo an egn tabela dad excel. Ascheia à ella la survesta da la persecuziùn da streias agl Grischùn a sa blearas geadas schon oravànt tge c'ella tscheartga agl arciv local.

Egn'explosiùn da prozess

Cun agid da las datas à l'Antonia Bertschinger cato or c'igl à do egn'explosiùn da prozess ancunter las streias anturn igl on 1650. Quegl e ear egn da las amparadas primaras dad ella: Partge gest quels ons? La persecuziùn da streias an oters liacs veva schon antschieit ple böld. Ancunaschaint en savund la Fundaziùn par las funtanas digl dretg da la vischnàncas giudiziala digl Ragn Posteriur (scret dad Adrian Collenberg) quater cass an Valragn durànt igls ons 1598. La cronica d'Ardüser numna ear ànc dus oter cass. La cronica retica digl Hans Ardüser e sto egn notaziùn historica. Dantant e'gl berga sclarieu scha quels c'el à manzono s'acordan a quels da Collenberg. L'amparada segi ear da catar da quels cass digls ons 1650 an la Valragn, quegl à mano ella agl arciv da Sur.

Igl amprem pass da la szienziada e da fotografar tut igls protocols giudizials. Fotografos vignan ear igls cass digls ons 1598 par controlar scha tut e vagnieu valito. Prinzipalmeing à ella dantant fatg fotografieas da las datas digls ons 1640–1670. Quegl cun l'intenziùn da catar infurmaziùn da quels ons. Fotografieas fa ella generalmeing parquegl c'ign surligia mintgant tgosas impurtantas l'amprem'cada. Ear vez ign forza ànc infurmaziùn ca vignan sbitadas amprem, mo ca samussan ple tard d'easser essenzial par la retschertga. Quegl raquenta ella durànt c'ella fa numerusas fotografieas digls documaints a Sur.

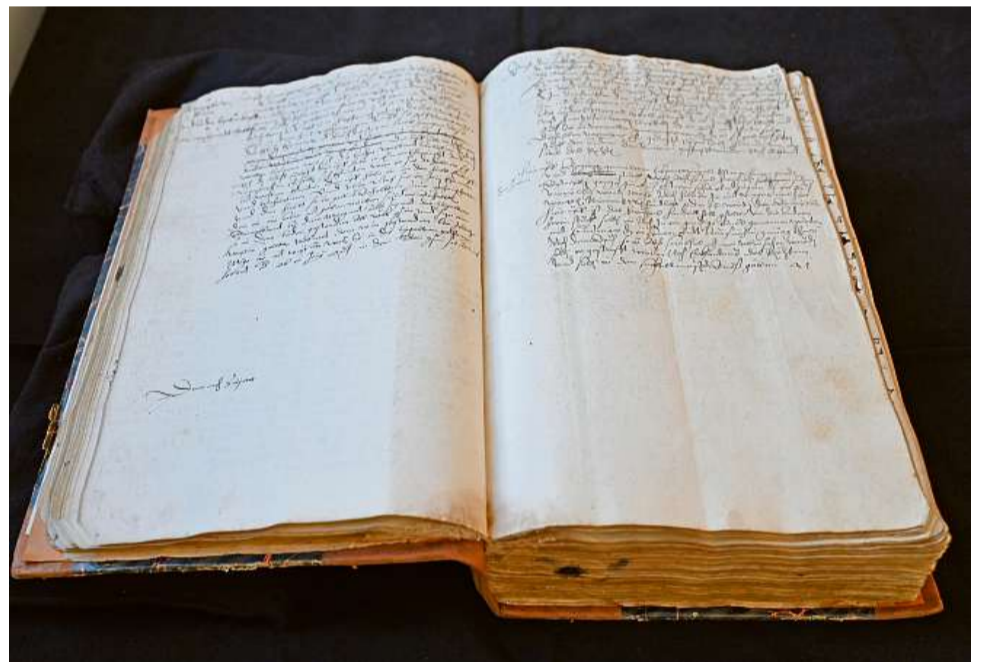
«La inteligenza artificziala gida betga»

L'Antonia Bertschinger explitgescha: «Igl e adigna puspe impurtant da fotografar igl cudesch, ascheia ca jou se tge ca ve fatg.» Las fotografieas gidan a la szienziada ear a tgea d'eruir igls cass. Quels documaints vigls en ànc screts an egn grafeaia tut otra ca oz. «Scha Vus s'amparass ussa scha l'inteligenza artificziala sa gidar a mei da far ple ligevel igls texts, e la rasposta na», manegia l'Antonia Bertschinger. Ascheia à ella mintgant resultats per suainter lavur da lectura minuziosa.

«Quegl e egn imens project ca cuza tres ons.» Jou ampear ad ella co c'ella e vagnida tier quell'incumbensa. Egn tgossa c'ign sto saver

La Antonia Bertschinger fotografescha mintga pagina par eruir igls prozess a tgea.

Egn digls cudeschs plagn prozess da dartgira c'en 400 ons vigls.

FOTOS STEFANIE ELSA

e, ca l'Antonia Bertschinger e ear autura da (fejn ad ussa) dus cudeschs «Bergünstein». Quegl en istorgias historicas noua ca l'acziùn suczeda a Bargugn igl 17avel tschantaner. Quegl à mano l'autura an direcziùn da las streias. Igl savund cudesch cuntogna la tematica da la persecuziùn da streias. «Quegl e egn tema impurtant ca jou leva ilustrar an mieus cudesch», gi l'Antonia Bertschinger. Ella à colavuro ved igl «Atlas da l'istorgia dal Grischun 1524–2024» – egn project da l'ICG c'ilustrescha 500 ons Grischùn. Par quella lavur à ella ear s'ocupo cun streias a fatg egn visualisaziùn da statistica digls prozess ancunter streias. Ascheia e naschida l'idea da far egn lavur ple grànda ca parscurtescha las streias digl antier Grischùn.

Amparadas ànc betga raspundidas

Jou sund faszinada da la lavur acribica ca l'Antonia Bertschinger fa. Mintga cudesch vean sfiglieu precaut. Ella manegia: «Que pulpier e 400 ons vigl ad e nunudieu bi da tutgear aint. La qualitat e fetg buna.» Ear las amparadas, cun qualas ca la szienziada s'ocupescha durànt que project paran a mei fetg interessantas. Egn da quellas e partge c'igl à do aschi blears prozess durànt la measadad digl 17avel tschantaner. Tge conex a quegl cuagl paradigma da pussanza politica da que tains? A tgea forza da far cun las parsünas c'àn gieu igl domini? Quegl en tut amparadas aviertas c'en ànc betga raspundidas parquegl ca la parscuraziùn da l'Antonia Bertschinger par que project a per antschieit la stad passada. Tge c'ign sa gir e ca l'organisaziùn democratica digl Grischùn agl passo e stada speziala. Ascheia c'igls prozess da las streias agl Grischùn savessan ear easser impurtants ad essenzialas pigl dascurs historic internaziunal. Faszinada da l'istorgia da las streias

sund jou schon adigna stada. Mo la grànda lavur digl historiograf Hubert Giger ad ussa ear la validaziùn sistemática da l'Antonia Bertschinger mussan ca quels cass en ple datier ca nus savagn mintgant. Cun quella impressiùn bandùnèl jou l'Antonia Bertschinger suainter duas uras, ascheia c'ella sa parscurtar las actas an pos.

«Autura, szienziada a lectura»

L'Antonia Bertschinger e naschida igls 1973 a Turitg. Schon da buaba à ella passanto blear tains an las vacanzas a Bargugn – noua c'ella à oz ear igl sieus datgea. Ella e autura digls cudeschs historics «Bergünstein» ca cumpeggia dus volumens fejn ad ussa. L'acziùn da quels cudeschs à liac agl 17avel tschantaner a Bargugn a tractan da las istorgias ad igl dastegn digls abitants. Bleara retschertga anrihescha l'istorgia digls protagonistas digl «Bergünstein». Cun l'afinitad pigl tains passo à ella ussa ear prieu sei igl project da cumpagliear igls prozess ancunter streias digl Grischùn a publicgear egn lavur completa. Quegl fa sen incumbensa digl Institut par la parscuraziùn da la cultura grischùna (IGC). Professionalmeing lavura ella sper que project ad autura ear sco lectura. A Bargugn e ella plenavànt cumposessura d'egna grànda tgea, la Chesa Orta, c'ella afità sco antièra par giasts da vacanzas. Agl tains liber e ella passinada da la musica, segi quegl cun cantar near sunar la percussión an la musica da Bargugn. (fmr/ste)